

# Norske frontkjempere på Østfronten 1941–1945

## En sosialmedisinsk etterundersøkelse

INGER CECILIE STRIDSKLEV

Lege

Håvundvegen 125

N-3715 Skien

*Norsk tidsskr arb med* 1992;13:359–368.

### 0. Sammendrag

Det er gjennomført en sosialmedisinsk etterundersøkelse blant 181 norske frontkjempere som deltok under den annen verdenskrig på aksemaktens side på Østfronten 1941–1945.

Det er lagt særlig vekt på 1. kp. Regiment Norge, der det pr. 15.1. 1944 var 76 nordmenn. Av disse var 31 fortsatt i live og kunne intervjues. En har forøvrig søkt å få så komplette opplysninger som mulig om hver enkelts skjebne, særlig de medisinske og sosiale forhold. Krigsinnsats fram til våren 1945 beskrives.

Frontkjemperne synes i høyere grad enn andre norske krigsdeltagere å ha vært utsatt for skader og sykdommer i forbindelse med selve krigsinnsatsen og i forbindelse med fangenskap, for deres vedkommende i USSR, hos Vestmaktene og i Norge. Ikke bare under varetektstid og soning, men også hele tiden siden har de vært utsatt for belastninger og sanksjoner fra det norske samfunn.

Frontkjempernes belastninger kan illustreres ved meget høy dødelighet både under innsatsen og i de første etterkrigsår (fem

døde av 51 gjenlevende fra mai 1945 til 1951). På bakgrunn av sine opprinnelige ressurser ser det likevel ut til at frontkjemperne har klart seg relativt bra i etterkrigstiden til tross for fysiske og sosiale problemer.

### 1. Frontkjempere – soldater uten heltestatus

Denne artikkelen omtaler representanter for en meget utsatt beskjeftigelse: Soldater i krig.

Det er gjort en rekke undersøkelser i Norge om ettervirkninger av krigspåkjenninger, særlig for konsentrasjonsleirfanger (1–3). Det er også gjort en rekke utenlandske undersøkelser.

Det er funnet økt dødelighet, særlig i de første år etter påkjenningene, og økt sykkelighet av hjerte-karsykdommer, kreftsykdommer, sykdommer i nervesystemet, mage-tarm-sykdommer, infeksjoner og voldsomme dødsfall.

Felles for de norske undersøkelsene hittil er at de gjelder nordmenn i alliert tjeneste eller konsentrasjonsleirfanger.

Frontkjemperne kjempet på aksemaktens side. I likhet med dem som deltok i verdenskrigen

på de alliertes side var de stort sett i enheter med norsk identitet, men heller ikke frontkjemperne oppnådde å få kjempe i en egen norsk hær.

Sannsynligvis fordi frontkjemperne alle er straffede personer i henhold til norsk rett, på grunn av sin frivillige krigsinnsats på Østfronten, har de vært et lite undersøkt og omtalt tema i etterkrigstiden.

Om denne forholdsvis tallrike gruppen av den gang yngre nordmenn, forekommer det hittil bare spredte omtaler. Harald Frøshaug, daværende fengselsoverlege, skrev et par artikler i *Acta Psych. Scand.* i 1949 og 1951 (4,5) der han sammenlignet et utvalg med tilsvarende rekrutter og fant markert høyere IQ og utdannelse hos frontkjemperne. Svein Blindheim har en grundig omtale i sin bok «Nordmenn under Hitlers fane» (6) med en fyldig beskrivelse av falne.

F. Halle har gitt en levende skildring av frontkjempernes strabaser i sin bok «Fra Finland til Kaukasus» (7). Det har også Svein Halse i sine bøker «I forreste linje» (8) og «Mot sammenbruddet» (9). Den mest omfat-

tende omtale av frontkjemperbevegelsens okkupasjonshistoriske side er utført av Ole Dahl som hovedfagsarbeid ved Historisk Institutt, Universitetet i Oslo (10).

Det er imidlertid ikke gjort noe systematisk arbeid om de helsemessige påkjenninger og senfølger for norske frontkjemper.

Det foreligger heller ikke noen fortegnelse over alle nordmenn som var i krigstjeneste på Østfronten. Heller ikke foreligger fullstendig oversikt over falne. I løpet av dette arbeidet er jeg kommet over ca. 60 til da ukjente falne frontkjemper og front-søstre. Derfor blir de tall som presenteres, hele tiden minimumstall.

## 2. Vervingen av frivillige.

### De forskjellige formasjoner og deres frontinnsats

Vervingen av de første norske frivillige begynte i januar 1941. NS-ledelsen satte store forhåpninger til innsatsen av norske frivillige ved eventuelle forhandlinger om en fredsavtale med Tyskland. Frontkjempernes utdannelse og innsats skulle danne grunnlaget for gjenreisningen av egen norsk hær. Dette skulle danne en forutsetning for fredsavtale med Tyskland med derav følgende opphør av den tyske okkupasjonen.

Alle utenlandske frivillige som meldte seg til den tyske hæren, ble innrullert i Waffen-SS. Praktisk talt alle europeiske nasjoner var representert, også Storbritannia. Waffen-SS var en selvstendig og ren hæravdeling, uavhengig av Wehrmachts organisasjon. Selv om Waffen-SS administrativt sorterte under den øverste SS-ledelse, må den ikke forveksles med «Allgemeine SS» og de politiske SS-organisasjoner, Sikkerhetstjenesten (SD) og Gestapo.

De første nordmenn ble re-

kruttet til «Regiment Nordland», ett av tre infanteriregimenter som tilsammen utgjorde «Divisjon Wiking» og bestod mest av nordmenn og dansker. De to øvrige regimenter var «Westland», hovedsakelig med nederlendere og belgiere og «Germania» med mest tysktalende deltakere. Alle fikk sin utdannelse i Tyskland. Ledelse og kommandospråk var tysk.

Ialt noe over 1000 nordmenn deltok i «Regiment Nordland» i Divisjon Wiking. De ble satt inn i kamp da felttoget mot Sovjet startet 22.6.1941, og de var med i frammarsjen helt til Kaukasus. Mange var også innviklet i kontinuerlige kamper under hele tilbaketoget, inntil divisjonen gikk i oppløsning ved Wien i 1945. Særlig store tap led divisjonen under det store omringningsslaget ved Tsjerkassy i mars 1944. Mange norske falt, men endel nyrekrutteringer fant sted, mest ved overføringer fra andre norske formasjoner.

«Den Norske Legion» var den neste formasjon frivillige som ble dannet etter krigsutbruddet mot Sovjet. Mer enn 1000 mann meldte seg straks her, da felttoget mot Sovjet nettopp var begynt. De ble opprinnelig bare vervet for seks måneder. «Legionen» stod også i en særstilling i forhold til Waffen-SS. Det var forventet (og lovet) at Legionen skulle ledes av norske offiserer, ha norske uniformer og bli satt inn i Finland. Likevel ble ikke denne avdelingen stort mer norsk enn de øvrige norske frivillige enheter i utenlandsk tjeneste i 2.verdenskrig, men den beholdt et sterkt norsk fellesskap. Legionen hadde stort sett norsk underbefal og norsk som kommandospråk. Den norske legion ble som en forsterket bataljon satt inn i stillingskrigen på Leningradfronten fra februar 1942 til mars 1943. Tjenesten

varte for mange ett år og lengre, og tapene var betydelige, minst 180 falt.

«Skijegerkompaniet» ble dannet i august 1942 og ble sendt til Tyskland i oktober. De ble satt inn i Finland mars-april 1943. I juli samme år vendte kompaniet tilbake til Norge for å verve andre frivillige for at det skulle dannes en bataljon.

«Skijegerbataljonen» hadde stort sett norsk ledelse og ble satt inn i kampene i Finland i januar 1944. Også denne avdelingen ble utsatt for den russiske storoffensiv, og den led særdeles store tap. Et kompani hadde en tapsprosent på 90. Halvparten av de overlevende fra dette kompaniet kom i russisk fangenskap. Noen kom først tilbake i 1953.

«Skijegerbataljonen» måtte delta i den tyske Lapplandsarmens tilbaketog til Norge, over Skibotn, over 1000 km for en stor del til fots høsten 1944. Soldatene ble ikke dimittert ved hjemkomst, men spredt på flere steder, til dels sammen med tyske kompanier. Enkelte soldater kom i kamp med hjemmefrontavdelinger. Skijegerformasjonene omfattet ialt ca. 1000 mann.

Forsommeren 1943 ble det tatt initiativ til opprettelse av enda Waffen-SS-avdeling: «SS Panzer-grenadierregiment Norge» vanlig benevnt «Regiment Norge». Regiment Norge utgjorde sammen med Regiment Danmark en ny divisjon: Divisjon Nordland. Som skijegerformasjonene tok Regiment Norge også opp tidligere frontkjemper fra Divisjon Wiking og Legionen. Ca. 300 mann fortsatte tjenesten i pansergrenader-regimentet etter oppløsningen av Den norske Legion i 1943. Årsakene til at mange lot seg nyrekruttere, var dels vanskeligheter som tyskerne la i veien for dimittering, men de fleste anga fortsatt å ville bekjempe den

makt de anså for å være den største trussel mot fedrelandet.

Søkningen til Regiment Norge var særlig stor etter en vervingskampanje gjennom NS' fylkeskontorer. Ca. 3000 meldte seg. Også her meldte det seg mange som ikke var NS-medlemmer. På grunn av kontroverser med tyskerne om omfanget av norsk innflytelse i regimentet, ble ca. 2000 mann holdt tilbake av norske myndigheter, og bare ca. 1000 ble innrullert. Isteden ble regimentet supplert med et antall «Volksdeutsche» fra Romania. Regimentet var fullt motorisert og fikk sin utdannelse i Sennheim i Elsass, i Auerbach/Grafenwöhr og i Kroatia sommeren og høsten 1943. I desember 1943 ble regimentet satt inn på Leningradfronten ved den såkalte Oranienbaum-enklaven. Regimentet kom midt i den store russiske vinteroffensiven i januar 1944, da ringen rundt Leningrad ble brutt. Også Regiment Norge var utsatt for særlig store påkjenninger, led alvorlige tap, og var i aktiv kamp under hele det tyske tilbaketog.

Endelig ble det satt opp fire politikompanier etter initiativ fra minister Jonas Lie, men bare to av disse nådde å komme i fronttjeneste, det ene underlagt Legionen ved Leningrad, det andre kom fra august 43 til våren 44 på finskefronten. De to øvrige kompanier kom aldri i kamp, men det tredje ble med på tilbaketrekninger gjennom Finland. I alt talte politikompaniene ca. 350 mann.

I tillegg tjenestegjorde vel 400 i marinen og noen få i luftvåpenet. Enkelte nordmenn bosatt i Tyskland ble innrullert i Wehrmacht, men disse var stort sett ikke frivillige.

### 3. Høye tapssifre og store påkjenninger

Det eksakte antall nordmenn

som meldte seg eller deltok, kjenner vi ikke. Trolig har antallet vært nærmere 15 000. Men svært mange ble avvist, og andre ble av ulike grunner aldri innkalt. Kildene angir at omtrent 7000 ble vervet(10). Av disse deltok anslagsvis ca. 5000 i aktiv strid, og tallet på falne var meget høyt. Backer angir i 1948 ca. 700. Institutt for Norsk Okkupasjonshistorie (INO) har fortegnelse over vel 900, men det virkelige tallet er ukjent og er vel heller over enn under 1000.

I tillegg døde en del i Norge. Noen ble henrettet for faneflukt. Den siste av disse ble henrettet på Akershus 19.4.45. Et par falt i kamp med hjemmefronten, men minst 18 ble likvidert. En frontkjemper og en frontsøster ble likvidert av Rinnanbanden, minst 17 av hjemmefronten, derav en fra 1.kp Regiment Norge ultimo april 1945. Tretten frontkjempere ble henrettet etter dom etter frigjøringen, den siste i mars 1948. Noen døde i fangenskap.

Tapsprosenten ved frontinnsatsen var ca. 20. Av de 90 nordmenn som deltok i den allierte hær ved invasjonen på Walcheren, falt til sammenlikning fem. Et dokument fra Bundesarchiv Koblenz fra 30.9. 1944 angir at 4786 nordmenn inntil da hadde meldt seg i Waffen-SS-formasjonene, og at 611 til da var falt.

Et ikke ubetydelig antall kvinner hadde meldt seg til tjeneste gjennom Røde Kors, der også menn tjenestegjorde som leger og sanitetere. Antallet frontsøstre blir anslått til bortimot 500. Av disse falt eller omkom over 20 under tjenesten.

Frontkjemperne var ikke bare skyttere og sanitetere, men også offiserer, i sambandstjenesten, ambulanse – og andre sjåfører, skrivere, regnskapsførere, instruktører, navigatører og ski-smørere.

Det ser ut som om knapt noen gruppe norske krigsdeltakere har vært utsatt for tilsvarende personlige belastninger som denne gruppen frivillige. Det er derfor å forvente at de overlevende har måttet stri med betydelige sen-virkninger – fysiske og psykiske helseplager og sosiale problemer.

Frontkjemperne opplevde i motsetning til krigsdeltakere på alliert side belastningene ved straffereaksjoner og sosial isolasjon m.v. da krigen var over. Disse påkjenningene bestod i fangeopphold både i Norge og utlandet, dommer som for de aller fleste innbefattet tvangsarbeid i flere år, tap av alle økonomiske midler og borgelige rettigheter, inkludert retten til å studere, og retten men ikke plikten til å delta i Forsvaret for ti år. Verving til fronttjeneste ble straffet hvis en eller begge av følgende betingelser forelå:

1. Vedkommende hadde møtt og hadde trukket i tysk uniform (virkelig vært i fronttjeneste).
2. Vedkommende var medlem av Nasjonal Samling.

Praktisk talt alle overlevende frontkjempere kom i norsk fangenskap, også de som hadde sittet inne inntil ti år i russisk fangenskap. Det er ikke kjent hvor mange som var fanger i utlandet. Man vet om 50 som døde i russisk fangenskap, men tallet er sannsynligvis høyere.

### 4. Aktuelle undersøkelser.

#### Materiale og metode

Hensikten med denne undersøkelsen har vært å få inntrykk av helsesituasjon og sosiale forhold i dag for dem som var soldater ved Østfronten.

Innhenting av opplysninger er utført i løpet av perioden 1984 til 1991. Enquêteformularer ble i første omgang sendt ut til ca. 500

tidligere frontkjemper med kjent bopel gjennom frontkjempernes organisasjoner. Alle 76 norske deltakere i 1ste kompani Regiment Norge ble på basis av deres bevarte kompaniliste fra januar 1944 sporet opp. Av disse var 31 fortsatt i live og alle besvarte spørsmål fra spørreskjemaet. Dødsattester ble innhentet for de øvrige, der slike attester forelå. Det foreligger dødsattest bare for en av dem som døde før mai 1945.

De andre som fikk anmodning om å delta i undersøkelsen, hadde tjenestegjort i en eller flere av de øvrige omtalte avdelinger.

Oppsporing av frontkjemper-veteranene medførte vanskeligheter, også fordi undersøgeren til dels måtte stå i indirekte forbindelse med frontkjemperne.

Men i tillegg til de 31 overlevende fra 1. kompani Regiment Norge lyktes det å få opplysninger om 150 personer. Det samlede enquêtemateriale omfatter således 181 frontkjemper, ca. 40% av dem som fikk henvendelsen. Dette inkluderer 24 strukturerte intervjuer på grunnlag av spørsmålene i spørreskjemaet, derav seks over telefon.

Siden undersøgeren selv ikke hadde adressen og kontakten med hver enkelt som fikk spørreskjema, og heller ikke med sikkerhet vet antallet som virkelig mottok skjemaet, er det vanskelig å uttale seg med sikkerhet om svarprosenten. Noen har fått flere skjemaer. Ti har svart to ganger, en hele tre. (Ved dobbelte besvarer er det imidlertid godt samsvar.)

De innhentede opplysninger omfattet blant annet persondata, utdanning, arbeidslivserfaring, militær erfaring og opplæring, motiver for fronttjenesten, forhold til samfunn og medmennesker, samt sykdommer og skader under krigstjenesten, fangenskap og senere, sykehusopphold, syk-

meldinger, medikamentbruk og trygdeytelser.

Dødelighet for 1.kp.reg. Norge er sammenlignet med dødeligheten for tilsvarende gruppe norske menn med samme alderssammensetning, beregnet etter Statistisk sentralbyrås publikasjoner.

For å få en oppfatning av om de 181 intervjuede frontkjemper er representative for frontkjemper generelt, er ved presentasjonen av tallene stort sett alle de 181 frontkjemper som har besvart spørreskjemaet, sammenliknet med de 31 fra 1. kp. Regiment Norge, der det foreligger en komplett gruppe fra 1944. De 31 er inkludert i de 181, men hvis det er ønskelig å sammenlikne de to gruppene direkte, gjøres dette helt enkelt ved å trekke funnene for de 31 fra 1. kp. Regiment Norge fra resultatene for samtlige 181 frontkjemper.

##### 5. Hvem var frontkjemperne?

Noen samlet oversikt over bakgrunnsdata for frontkjemperne finnes ikke. Men det lyktes å få tak i den eneste kjente komplette bevarte kompaniliste fra en som selv var med i 1.kompani Regiment Norge i januar 1944, med ialt 76 nordmenn.

Aldersfordelingen for de 181 i

undersøkelsen, for alle 76 i 1.kp.reg. Norge og for de 31 intervjuede fra regiment Norge, sees i tabell 1.

Atskillige av frontkjemperne hadde deltatt i kampene mot tyskerne i Norge i 1940, i denne undersøkelsen 71 av 181. Av de øvrige var svært mange under 18 år i 1940. Ti personer hadde deltatt i Vinterkrigen i Finland, og to av disse hadde også vært med i borgerkrigen i Spania. Av frontkjemperne var de fleste rekruttert fra Østlandet og Trøndelag, en fordeling som forøvrig omtrent tilsvarer fordelingen av medlemmer i Nasjonal Samling i landet den gang (tabell 2).

Flertallet av frontkjemperne hadde sin bakgrunn som skoleelever og studenter, de kom fra tjenesteytende næringer og jord- og skogbruk (tabell 3). De hadde høyere utdanning enn tilsvarende grupper i samme årsklasse (tabell 4), gjennomsnittlig 3,6 års utdanning etter folkeskolen. Blant disse frontkjemperne, og også i gruppen fra Regiment Norge, hadde nesten 1/3 examen artium. Det er omtrent fire ganger så mange med examen artium som gjennomsnittet blant tilsvarende årskull norske menn. Artiumsprosenten var 41,0 % for frontkjemper født 1906-1921 og som

Tabell 1. Fødselsår for alle 76 norske i 1.kp Regiment Norge, og de 31 i Regiment Norge og alle 181 frontkjemper som er intervjuet.

| 1.kp regiment Norge |   |           |      |                 |      | Alle frontkjemper |      |
|---------------------|---|-----------|------|-----------------|------|-------------------|------|
| Fødselsår           | 4 | Alle<br>n | %    | Intervjuet<br>n | %    | n                 | %    |
| Før 1911            |   | 3         | 4,0  | 0               | 0    | 6                 | 3,3  |
| 1911-1920:          |   | 37        | 47,3 | 14              | 45,2 | 85                | 47,0 |
| 1921 og senere:     |   | 36        | 48,6 | 17              | 54,8 | 90                | 49,7 |
| Totalt              |   | 76        |      | 31              |      | 181               |      |

|                               | Regiment Norge |      | Frontkjempere |      |
|-------------------------------|----------------|------|---------------|------|
|                               | n              | %    | n             | %    |
| Oslo, Akershus                | 23             | 30,3 | 59            | 32,6 |
| Telemark, Agder               | 9              | 11,8 | 25            | 13,8 |
| Hedemark, Oppland             | 5              | 6,6  | 25            | 13,8 |
| Østfold, Vestfold             | 8              | 10,5 | 18            | 9,9  |
| Trøndelagsfylkene             | 11             | 14,5 | 14            | 7,7  |
| Hordal., Bergen, Sogn og Fjd. | 4              | 5,2  | 9             | 5,0  |
| Buskerud                      | 3              | 3,9  | 9             | 5,0  |
| Rogaland                      | 3              | 3,9  | 6             | 3,3  |
| Møre og Romsdal               | 3              | 3,9  | 5             | 2,8  |
| Nordland                      | 6              | 7,9  | 3             | 1,7  |
| Troms, Finnmark               | 1              | 1,3  | 4             | 2,1  |
| Utlandet, ikke kjent          | 0              | 0    | 4             | 2,1  |
| <b>Totalt</b>                 | <b>76</b>      |      | <b>181</b>    |      |

Tabell 2. Hjemmehørende fylke ved påmelding for alle 76 norske i 1.kp. Reg Norge og de 181 frontkjempere i undersøkelsen.

man må regne med hadde fullført sin allmennutdannelse før utreise til fronten. Av de yngste årsklasser fra og med 1924 hadde 10,5 % examen artium. I tillegg tok like mange av disse examen artium etter fangenskapet.

En del hadde militær utdanning fra før krigen. Ti, derav tre fra 1.kp.reg. Norge hadde befalskole, og to krigsskole.

I alt 163 av de 181 har oppgitt følgende grunner for å la seg verve: 107 har nevnt antikommunisme, og 61 har nevnt at de ville være med å danne en ny norsk hær, dette for å få istand fredsavtale med Tyskland for å bringe okkupasjonen til opphør. Mange av disse hadde også tenkt seg en

Tabell 3. Yrkeserfaring før utreisen (Yrke før utreise), første yrke etter fangenskap (1. Yrke etter) og aktuelle yrke eller siste yrke før pensjonering (Siste yrke) for 181 frontkjempere.

|                              | Yrke før utreise |      | 1. Yrke etter |      | Siste yrke |      |
|------------------------------|------------------|------|---------------|------|------------|------|
|                              | n                | %    | n             | %    | n          | %    |
| Skoleelever, studenter       | 45               | 24,9 |               |      |            |      |
| Handel/kontor                | 21               | 11,6 | 20            | 11,0 | 29         | 16,0 |
| Bedrifts/organisasjonsledere |                  |      | 7             | 3,8  | 37         | 20,4 |
| Offentlig administrasjon     | 4                | 2,2  | 3             | 1,7  | 11         | 6,1  |
| Jord/skogbruk                | 36               | 19,9 | 48            | 26,5 | 26         | 14,4 |
| Håndverk                     | 17               | 9,4  | 44            | 24,3 | 17         | 9,4  |
| Industri                     | 7                | 3,8  | 14            | 7,7  | 8          | 4,4  |
| Ingeniør/arkitekt/teknisk    | 2                | 1,1  | 10            | 5,5  | 15         | 8,3  |
| Fra AT/NS                    | 17               | 9,4  |               |      |            |      |
| Politi/lensmenn              | 6                | 3,3  |               |      |            |      |
| Serviceyrker                 |                  |      | 4             | 2,2  | 3          | 1,7  |
| Skipsbefal                   |                  |      | 1             | 0,6  | 4          | 2,2  |
| Fiske                        | 1                | 0,6  | 2             | 1,1  | 1          | 0,6  |
| Landtransport                | 9                | 5,0  | 5             | 2,8  | 3          | 1,7  |
| Kunstnerisk virksomhet       | 2                | 1,1  | 1             | 0,6  | 5          | 2,8  |
| Leger/helsearbeid            | 2                | 1,1  | 4             | 2,2  |            |      |
| Undervisning/vitenskap       | 1                | 0,6  | 1             | 0,6  | 7          | 3,8  |
| Arbeidsledig                 | 1                | 0,6  |               |      |            |      |
| Ikke oppgitt                 | 12               | 6,6  | 19            | 10,5 | 11         | 6,1  |
| <b>Totalt</b>                | <b>181</b>       |      | <b>181</b>    |      | <b>181</b> |      |

|                                                   | Regiment Norge |      | 181 Frontkjempere |      |
|---------------------------------------------------|----------------|------|-------------------|------|
|                                                   | n              | %    | n                 | %    |
| Bare folkeskole                                   | 12             | 38,7 | 61                | 33,7 |
| Framh.skole, middelskole o.l.                     | 9              | 29,0 | 66                | 36,5 |
| Gymnas                                            | 10             | 32,3 | 54                | 29,8 |
|                                                   | 31             |      | 181               |      |
| Gjennomsnittlig utdanningslengde etter folkeskole | 3,2 år         |      | 3,6 år            |      |

**Tabell 4. Utdannelsesnivå før utreise blant 31 personer i 1.kp. Regiment Norge og blant alle 181 frontkjempere.**

karriere i dette nye norske forsvaret. Åtte oppgir å ha planlagt å bli offiserer. 44 oppga sympati for Finland som grunn, seksten oppga miljøpåvirkning, elleve idealisme og pliktfølelse, to eventyrlyst, fjorten sympati for Tyskland, og fem ønsket om et forent Europa. Når det tilsammen er flere grunner enn antall som har svart, skyldes det at de har oppgitt inntil fire grunner hver.

#### 6. Skader og helseproblemer hos frontkjemperne under tjenesten og i fangenskap

Når det gjelder skader og sykdommer under tjeneste i tillegg til de dødelige krigsskader, har frontkjemperne vært sterkt belastet (tabell 5 og 6). Det var 48 frontkjempere som oppgav å ha fått alvorlige hodeskader under fronttjeneste og 19 oppgav ryggskader. To hadde paraplegi, hvorav en varig. I tillegg fikk en paraplegi som følge av arbeidskade etter krigen. En hadde lammelser og taleproblemer som følge av hodeskade, syv hadde perifere lammelser som følge av bløtdelslesjoner med plexus- og andre nerveskader. Åtte av de undersøkte frontkjempere var blitt bein- eller armamputerte, herav tre med dobbeltamputerte underekstremiteter (legg-fot, lårkne). Mange hadde forfrysninger

og infeksjoner (tabell 6). Alle hadde lus.

Under fangenskapet ble også et flertall av frontkjemperne utsatt for betydelige fysiske og psykiske påkjenninger; fysisk vold, underernæring, sykdommer og psykisk stress. Størst var belastningen for dem som kom i russisk

fangenskap, men som det kommer fram av deres besvarelser, var påkjenningene betydelige også i norsk og alliert fangenskap, særlig den første tiden (tabell 7). Sytten oppgir vektupptak til over en tredjedel eller over tre kilo fra normalvekten. Fængselsoverlege Jon Leikvam har uttalt i et intervju at «aldri var forholdene i fengslene i Norge verre enn etter at freden brøt løs i 1945»(11).

#### 7. Senvirkninger: Dødelighet, sykkelighet, uførhet

Av de 51 frontkjemperne fra 1.kp. Regiment Norge som overlevde fronttjenesten og utenlandsk fangenskap og ikke ble likvidert av hjemmefronten, var 24 døde innen 31.12. 1990 (tabell 8).

To døde av tuberkulose i henholdsvis 1945 og 1948 (tabell 9). En døde 1950 av sepsis, endocarditt, sannsynligvis som følge av

**Tabell 5. Sammenlikning mellom forekomst og typer av skader under tjeneste i krigen for 31 intervjuede, 1.kp.Regiment Norge, og for 181 frontkjempere.**

|                         | Regiment Norge |      | Frontkjempere |      |
|-------------------------|----------------|------|---------------|------|
|                         | n              | %    | n             | %    |
| Antall ganger skadet    |                |      |               |      |
| 0:                      | 8              | 25,8 | 62            | 34,3 |
| 1:                      | 12             | 38,7 | 83            | 45,9 |
| 2:                      | 8              | 25,8 | 25            | 13,8 |
| 3:                      | 3              | 9,7  | 8             | 4,4  |
| 4:                      | 0              |      | 3             | 1,7  |
| Antall skadet           | 24             | 77,5 | 120           | 66,3 |
| Antall skader           | 38             |      | 170           |      |
| Måneder sykehusopphold: | 117            |      | 449           |      |
| Livstruende skade       | 10             | 32,3 | 49            | 27,0 |
| Hodeskade               | 12             | 38,7 | 48            | 26,5 |
| Ryggskade               | 5              | 16,1 | 19            | 10,5 |
| Lammelser               | 4              | 12,9 | 9             | 5,0  |
| Brudd                   | 13             | 41,9 | 34            | 18,8 |
| Synstap                 | 3              | 9,7  | 9             | 5,0  |
| Hørselstap              | 6              | 6,5  | 34            | 18,8 |
| Ansiktsskade            | 5              | 16,1 | 30            | 16,6 |
| Brysthuleskade          | 1              | 3,2  | 10            | 5,6  |
| Bukhuleskade            | 0              |      | 2             | 1,1  |

|                        | Regiment Norge<br>(n=31) |      | Frontkjempere<br>(n=181) |      |
|------------------------|--------------------------|------|--------------------------|------|
|                        | n                        | %    | n                        | %    |
| Forfrysning            | 12                       | 38,7 | 52                       | 28,8 |
| Hepatitt               | 10                       | 38,7 | 52                       | 28,8 |
| Sårbetennelse/sårfeber | 8                        | 26,7 | 37                       | 20,4 |
| Dysenteri              | 10                       | 32,3 | 37                       | 20,4 |
| Alvorlig diaré         | 6                        | 19,4 | 30                       | 16,6 |
| Urinveisinfeksjon      | 2                        | 6,5  | 10                       | 5,5  |
| Brannskader            | 3                        | 9,7  | 5                        | 2,8  |
| Koldbrand              | 1                        | 3,2  | 5                        | 2,8  |
| Osteomyelitt           | 2                        | 6,5  | 4                        | 2,2  |
| Andre sykdommer        | 9                        | 29,0 | 54                       | 29,8 |
| Ingen helseplager      | 4                        | 12,9 | 45                       | 24,9 |
| En plage/sykdom        | 10                       | 32,3 | 63                       | 33,7 |
| To plager/sykdommer    | 8                        | 25,8 | 37                       | 20,4 |
| Tre og flere           | 9                        | 29,0 | 36                       | 19,9 |

Tabell 6. Angitte helseplager og sykdommer under tjeneste, 31 fra 1.kp.Regiment Norge og 181 frontkjempere.

Tabell 7. Oppgitte påkjenninger under fangenskap for av 31 fra 1.kp. Regiment Norge og alle 181 frontkjempere.

|                          | 1.kp.Regiment<br>Norge (n=31) |      | Frontkjempere<br>(n=181) |                  |
|--------------------------|-------------------------------|------|--------------------------|------------------|
|                          | n                             | %    | n                        | %                |
| Antall i fangenskap      | 31                            | 100  | 181                      | 100              |
| Russisk                  | 2                             | 6,5  | 12                       | 6,6              |
| Alliert                  | 7                             | 22,6 | 19                       | 10,5             |
| I fangenskap i Norge:    | 31                            | 100  | 181                      | 100,0            |
| Straffeeksersis          | 9                             | 29,0 | 59                       | 32,6             |
| Åling                    | 1                             | 3,2  | 25                       | 13,8             |
| Fingert henrettelse      | 7                             | 22,6 | 51                       | 28,2             |
| Slag                     | 3                             | 9,7  | 36                       | 19,9             |
| Spark                    |                               |      | 33                       | 18,2             |
| Antall m oppitt vekttap: | 19                            | 54,8 | 59 + 21                  | ukjent antall kg |
| Gjennomsnitt kg          | 17,5                          |      | 15,3                     |                  |
| min-max kg               | 5-35                          |      | 2-45                     |                  |
| Hungerødemer             | 4                             | 12,9 | 40                       | 22,1             |
| Beri-beri                | 3                             | 9,7  | 32                       | 17,7             |
| Tbc                      | 3                             | 9,7  | 23                       | 12,7             |
| Gullsott                 | 3                             | 9,7  | 19                       | 10,5             |
| Lus                      |                               |      | 15                       | 8,3              |
| Lopper                   |                               |      | 8                        | 4,4              |
| Veggdyr                  | 2                             | 6,5  | 12                       | 6,6              |

infeksjon som skyldtes fremmedlegeme, rester av en «dumdumkule» i en underextremitet. En døde i ulykke i 1951. Tar en i tillegg med en som døde i russisk fangenskap i august 1945, døde fem av 51 av de gjenlevende som da var rundt 30 år, mellom mai 1945 og 1951. Av en aldersmessig tilsvarende gruppe nordmenn, er det forventet ett dødsfall i dette tidsrom. Fram til 31.12.1990 var ytterligere 19 døde av de øvrige overlevende 46 fra kompaniet. Herav var åtte døde av hjertekarsykdommer, fem av infarkt og to ved mors subita i en gjennomsnittsalder av 66 år(53-79). Syv døde av cancer i aldersgruppene 53-69 år. Av disse var to ventrikelcancer, tre lungecancer og to blærecancer (tabell 9).

Av aktuelle helseplager (tabell 10) forekom det blant de 181 intervjuede frontkjemperveteranene særlig hyppig hjerte/kar- og blodtrykkssykdommer (36 %), nervøse forstyrrelser 33 %, hodepine 29 %, skadefølger (hørselskader, skader etter forfrysning, amputasjoner, fysiske traumer m/epilepsi) (28 %), ryggproblemer 24 %, og mage- tarmproblemer (ulcus) 18 %.

Av de 181 undersøkte frontkjempere hadde hadde 69 mottatt uføretrygd før alderstrygd. Tolv hadde grunnstønad. Hyppigste årsak til uføretrygd var hjerte/karsykdommer, gjennomgått cancer og tuberkulose. Det var 45 som oppgav at de var i arbeid uten trygd ved tidspunktet for undersøkelsen.

To av frontkjemperne fra 1.kp Regiment Norge emigrerte så snart de kom ut av fangenskapet. En arbeidet som mekaniker fram til pensjonsalderen og døde av hjerteinfarkt i Tyskland i 1984, den andre driver fortsatt forretning i Argentina og har besvart spørreskjemaet.

Yrkes- og arbeidsforhold etter

| Dødsår<br>1944-mai 1945        | 1.komp. Reg. N.<br>(herav 5 savnet) |         |                  |
|--------------------------------|-------------------------------------|---------|------------------|
|                                | 30                                  |         |                  |
| Døde etter mai 1945:           | av overlevende                      |         | ventede dødsfall |
|                                | antall                              | %       |                  |
| juni-des 45                    | 2                                   | 4,3     |                  |
| 1946-50                        | 2                                   | 4,3     | 0,51             |
| 1951-55                        | 1                                   | 2,2     | 0,40             |
| 1956-60                        | 0                                   |         | 0,49             |
| 1961-65                        | 1                                   | 2,2     | 0,80             |
| 1966-70                        | 0                                   |         | 1,24             |
| 1971-75                        | 2                                   | 4,3     | 1,98             |
| 1976-80                        | 1                                   | 2,2     | 2,83             |
| 1981-85                        | 7                                   | 15,2    | 3,87             |
| 1986-90                        | 5                                   | 10,9    | 4,75             |
|                                | 19+2                                |         | 16,87            |
| Falt/savnet/død i tjeneste:    | 30                                  | = 39,5% |                  |
| Døde ialt inntil 1990:         | 49                                  | = 64,5% |                  |
| Døde 1946-1990 av overlevende: | 19                                  | = 37,3% |                  |

Tabell 8.: Dødelighet blant 76 personer i 1.kompani Regiment Norge frem til 31.12.90 sammenlignet med dødelighet til en gruppe norske menn med tilsvarende alderssammensetning basert på SSBs tabeller.

Tabell 9. Dødsårsaker, samtlige i 1.kp. Regiment Norge til og med 31.12.1990

|                                    |                     |
|------------------------------------|---------------------|
| Døde innen mai 1945:               |                     |
| Falt i kamp                        | 26 (herav 3 savnet) |
| Likvidert av hjemmefront april 45: | 1                   |
| Død i russisk fangenskap           | 2 (herav 2 savnet)  |
| Dødsårsaker mai-desember 1945:     |                     |
| Død i russisk fangenskap           | 1 (aug 45)          |
| Tuberkulose                        | 1 (juni 45)         |
| Dødsårsaker 1946-90:               |                     |
| Tuberkulose                        | 1                   |
| Hjerte-karsykdommer                | 8                   |
| Ondartede svulster                 | 7                   |
| Sykdommer i åndedretsorganer       | 1                   |
| Sepsis                             | 2                   |
| Ulykker                            | 1                   |

krigen artet seg svært forskjellig for frontkjemperne (tabell 3). Man har inntrykk av at mange frontkjemper tross mange vanskeligheter kom godt igang med egne virksomheter etter løslatelse. Av 181 frontkjemper endte 36 som ledere, de fleste i egne bedrifter.

Frontkjemper var ofte i flere år utelukket fra ansettelser i privat og offentlig tjeneste, både som en del av dommen og på grunn av omgivelsenes holdninger. Det var 56 som mente de var blitt forbigått ved forfremmelser fordi de var frontkjemper, 13 var usikre på dette.

Mange skaffet seg etterhvert tilleggstudning, til tross for at en del måtte til utlandet for å studere. Blant annet tok 11 ingeniørutdanning i Sverige. Tre av dem var i 1.kp.reg. Norge. Tre av de 181 ble leger, derav en som hadde vært i 1.kp.reg.Norge.

#### 8. Diskusjon av metodene

Det har vært vanskelig å lage en representativ undersøkelse om en slik gruppe som føler et så stort behov for anonymitet i det norske samfunnet. Med unntak for 1. kompani av Regiment Norge, vet vi derfor ikke om de undersøkte er representative for gruppen frontkjemperveteraner. Når jeg likevel har valgt å omtale dette materialet, er det fordi det bidrar til å gi utvidet kunnskap om denne lite kjente, men sterkt belastede gruppe krigsdeltakere.

Mange avviste enhver kontakt og gav uttrykk for manglende tillit overfor det norske samfunn. Noen avviste å besvare enquête-formularet uten begrunnelse; andre ønsket å besvare sin anonymitet overfor undersøgeren. De aller fleste av de øvrige gav tillatelse til å innhente opplysninger også fra helse- og trygdemyndigheter.

Det er innlysende at pålitelig-

|                                  | Reg. Norge<br>(n=31) |      | Frontkjemperne<br>(n=181) |      |
|----------------------------------|----------------------|------|---------------------------|------|
|                                  | n                    | %    | n                         | %    |
| Muskel og skjelettsykdommer      | 10                   | 32,3 | 67                        | 37,0 |
| Hjerte og blodtrykksykdom        | 15                   | 48,4 | 65                        | 35,9 |
| Nervøse forstyrrelser            | 7                    | 22,6 | 59                        | 32,6 |
| Hodepine                         | 5                    | 16,1 | 54                        | 28,8 |
| Infeksjoner                      | 6                    | 19,4 | 34                        | 18,8 |
| Fordøyelsesbesvær / ulcus sykdom | 7                    | 22,6 | 32                        | 17,7 |
| Tuberkulose                      | 3                    | 9,7  | 22                        | 12,2 |
| Stort alkoholforbruk             | 5                    | 16,1 | 20                        | 11,5 |
| Frostskader                      | 3                    | 9,7  | 16                        | 8,8  |
| Brokk                            | 4                    | 12,9 | 14                        | 7,7  |
| Kreftsykdommer                   | 6                    | 19,4 | 13                        | 7,2  |
| Epilepsi/neurologiske skader     | 3                    | 9,7  | 9                         | 5,0  |

Tabell 10. Angitte årsaker til svekket helse og sykdomstilstander hos 31 personer fra 1.kp.Regiment Norge og 181 intervjuede frontkjemperne.

heten av angivelsene ikke har vært mulig å prøve, og det er en viss sannsynlighet for at hendelser og holdninger, problemer med helse og andre forhold kan være fortenget, fortrent eller glemt i løpet av de siste 50 årene. Men i den utstrekning det har vært mulig, blant annet ved sammenlikning med sykejournaler og ved sammenlikning av opplysningene innbyrdes, virker svarende pålitelige. En har inntrykk av at det hos mange heller er en tendens til underrapportering av egne plager. Imidlertid er det tilstanden som den oppleves nå som man spesielt har ønsket å få et inntrykk av.

De refererte data gjengir også noe om hvordan hver enkelt i denne hardt belastede gruppen opplever sin hverdag og sin helse etter 50 år. For å belyse representativiteten i materialet er det gjort sammenlikning mellom dem fra 1.kp Regiment Norge der man har en komplett gruppe med utgangspunkt fra januar 1944, og det totale materialet.

## 9. Diskusjon

Økt tidlig dødelighet på grunn av infeksjoner og ulykker er kjent også blant andre hardt belastede krigsveteraner, særlig blant dem som i likhet med frontkjemperne var i fangeleire. Dette gjelder særlig krigsdeltakere som satt i fangeleire i Tyskland og Japan under krigen og i Russland etter krigen (1-3).

På den annen side virket leir-oppholdet og årene i tvangsarbeid fremmende på fellesskapet mellom frontkjemperne. De bestyrket hverandre i overbevisningen om rettmessigheten og legitimiteten av sin innsats. Dette bemerket også Frøshaug(5). Utviklingen av den kalde krigen bestyrket deres oppfatning ytterligere.

Dessuten er det mulig at det påtvungne fellesskapet gjennom flere år gjorde det mulig for frontkjemperne å bearbeide de til dels voldsomme inntrykk og opplevelser de hadde fra fronten. Dette kan ha bidratt til å redusere de psykiske senskadene.

En undersøkelse foretatt av Anders Barstad(12), viser at av norske menn over 67 år har 7 % nervøse lidelser. Nesten en tredjedel av frontkjemperne klaget over dette (tabell 10). Av 147 fra 2. Bergkompani, som var en norsk styrke som tjenestegjorde på alliert side i Finnmark fra november 1944, og som ble intervjuet 1980/81, hadde 54 % nervøse lidelser (13).

I alt 37 % av frontkjemperne rapporterte muskel/skjelettlidelser, mot 74 % blant deltagerne i 2.Bergkompani og 26 % blant norske menn over 67 år.

Videre hadde 36 % av frontkjemperne hjerte/karsykdommer, mot 22 % av deltagerne i 2.Bergkompani og 34 % av nordmenn over 67 år. Forskjellene kan imidlertid for en del tenkes å skyldes at deltagerne i 2. Bergkompani ble intervjuet på et tidligere tidspunkt, og at tallene for nordmenn over 67 år gjelder aktuelle sykdommer, og ikke sykkeligheten gjennom hele etterkrigstiden.

Videre sammenlikning med deltakerne fra 2. Bergkompani viste omtrent samme hyppighet av fordøyelsesbesvær (ulcus), brokk og alkoholproblemer som hos frontkjemperne. Derimot hadde de fra 2. Bergkompani mindre tuberkulose (1,4 % mot 12,2 % av frontkjemperne) og nevrologiske skader (1,4 mot 5,0 %), enn frontkjemperne.

I tillegg er frontkjemperne plaget av senvirkninger etter skadene på samme måte som andre krigsdeltagere og andre tidligere fanger(1-3).

Et eksempel på frontkjempernes reaksjon på samfunnets sanksjoner mot dem, er at 47 av 171 som hadde svart på det spørsmålet som gjaldt dette, er utmeldt av statskirken, hvorav 14 spontant skrev at de melde seg ut etter fangetiden. Dette forhold er også

observert i Frøshaugs undersøkelse(5).

# 10. Konklusjon

Man sitter igjen med et inntrykk av at frontkjempergruppen opprinnelig hadde betydelige ressurser både fysisk og psykisk, noe som tross de mange påkjenninger trolig kan ha vært grunnlaget for at helseplager og dødsrisiko i senere tid ikke synes å ha vært påtagelig mer omfattende enn i andre utsatte grupper. (Her sees selvsagt bort fra de direkte fysiske lesjoner som kamphandlingene påførte dem.)

Tross mange usikkerheter i intervjumaterialet er det likevel visse likheter i arten av senvirkninger på helsen hos aktive krigsdeltakere som har vært utsatt for store påkjenninger under tjeneste.

Frontkjemperne er særmerkte ved den høye taps- og skadefrekvens i forhold til andre grupper, mens senvirkningene av dette heller er lavere. Dette siste kan ha sammenheng med de allerede nevnte personlige ressurser, og med fellesskapet i gruppen gjennom krig, fangetid og senere.

Uansett de politiske aspekter ved saken kommer vi ikke forbi at den norske krigsdeltagelse på østfronten under den annen verdenskrig er et bemerkelsesverdig avsnitt i norsk historie og militærmedisin.

# 11. Summary

This is a medical and social investigation concerning 181 Norwegian war veterans who served

at the Eastern front during World War II.

To ascertain representativity, special consideration is given to the 76 Norwegians in the first cp Reg. «Norge» from January 1944. They have been asked for hardships during war service till spring 1945, during captivity after the war and for social problems after release. Their medical and social status from 1940 till now is followed.

The «frontfighters» is a heavily strained group. This is best illustrated by their death rates during the war and in the first years after the war. Five out of the 51 surviving till then died May 1945-1951. They seem however as a group to have had more personal resources than the mean population, and the survivors have done comparatively well since, in spite of physical and social handicaps.

## Litteratur

1. Strøm A. ed. Norwegian concentration camp survivors. Oslo: Universitetsforlaget 1968.
2. Lønnum A sr. Helsevikt, en senfølge av krig og katastrofe. Oslo: Gyldendal, 1969.
3. Eitinger L, Strøm A. Mortality and morbidity after excessive stress. A follow-up investigation of Norwegian concentration camp survivors. Oslo: Universitetsforlaget, 1973.
4. Frøshaug H. The young «patriots». Acta psych Scand 1949;VI: 5:556-67.
5. Frøshaug H. A social-psychiatric examination of young front-combattants. (Norwegian volunteers in the German army). Acta psych scand 1951;VI 5:443
6. Blindheim S. Nordmenn under Hitlers fane. Oslo: Noregs boklag 1977.
7. Halle F. Fra Finland til Kaukasus. Nordmenn på Østfronten 1941-45. Oslo: Dreyer, 1972.
8. Halse S. I forreste linje. Oslo: Dreyer, 1970.
9. Halse S. Mot sammenbruddet. Oslo: Grøndahl, 1989.
10. Dahl O. Hovedfagoppgave ved Historisk institutt, Universitetet i Oslo. 1972.
11. Leikvam J. Intervju. Folk og Land. Oslo 1988, 3.s.1.
12. Barstad A. Bedre helse for eldre. Samfunnsspeilet 1992;2: 20-6.
13. Lønnum A sr, Malm OJ, Schulz J, Skalmerud T, Strøm A A et al. Det glemte kompani. 2.Bergkompani ig frigjøringen av Finmark. Særtrykk. Krigsinvaliden; 1983.

Takk til alle frontkjemperne som viste meg tillit, og til professor Anders Gogstad, sos.med.avd, Universitetet i Bergen for hjelp til utarbeidelse av manuskriptet, særlig den historiske delen.